

**Kitabi
Dədə
Qorqud**

"Azərbaycan xalqının mühüm tarix və mədəniyyət qaynaqlarından biri olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının yaranmasından 1300 il keçir. Oğuz türklərinin tarixini əks etdirən "Kitabi-Dədə Qorqud" yüksək bəşəri ideallar tərənnümçüsü kimi dünya xalqlarının mə'nəvi sərvətlər xəzinəsinə daxil olmuşdur."

(*"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab Heydər Əliyevin 20 aprel 1997-ci il tarixli Fərmanından*)

KITABI-DƏDƏ QORQUD

(Məqalələr toplusu)

BAKİ - ELM - 1999

AZƏRBAYCAN ELMLƏR AKADEMİYASI

NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTITUTU

NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTITUTU

**ƏXLAQ VƏ
ESTETİK MƏZİYYƏTLƏR XƏZİNƏSİ**

KİTABİ-DƏDƏ QORQUD

(Məqalələr toplusu)

BAKİ - ELM - 1999

Redaktorlar: *Yaşar Qarayev*
Ağamusa Axundov

Kitabi-Dədə Qorqud (Məqalələr toplusu). Bakı - Elm - 1999. 316 səh.

ISBN 5-8066-1079-9

Topluya “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının ədəbi-bədii, linqvistik, estetik, mifoloji, etnoqrafik, tekstoloji və teoloji xüsusiyyətlərini araşdıran elmi-tədqiqat məqalələri daxil edilmişdir.

K $\frac{4603100000 - 850}{655 (07) - 99}$ Sifarişlə

© “Elm” nəşriyyatı, 1999.

“KİTABI-DƏDƏ QORQUD”UN QURULUŞUNA DAİR

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının quruluşu, ayrı-ayrı boyların strukturu barədə müxtəlif mülahizələr irəli sürürlər. Fridrix Fon Ditsin 1815-ci ildə dünyaya təzədən qaytardığı Drezden nüsxəsi (*müqəddimə və on iki boy*) ilə abidənin ikinci həyatı başlayır. Bundan sonra dastanla bağlı sensasiya xarakterli populist çıxışlara az-çox təsadüf olunsada, XX yüzilin 50-ci illərində elm aləminə fakt, sənəd, nüsxə baxımından heç bir yenilik gətirilmir. Doğrudur, iyirminci illərdə Türkiyədə müəllim Kilisli Rüşət Əlyazmanı ilk dəfə bütöv halda ərəb əlifbası ilə çap etdirəndə (1916) Berlin nüsxəsindən istifadə etdiyini yazır. Sonradan mə'lum olur ki, bu Ditsin, yaxud başqa bir şərqşünas alimin Drezden nüsxəsinin üzünü köçürüb Berlin kitabxanasına apardığı dəftərlərdən başqa bir şey deyil. Eləcə də 1938-ci ildə “Bakinskiy raboçiy” qəzetinin “Kitabi-Dədə Qorqud”un XIII boyunun tapılması barədə verdiyi xəbər də özünü doğrultmur. Bəkir Çobanzadənin Leninqrada (indiki Sankt-Peterburqun) Əlyazmalar institutunda aşkar etdiyi həmin əsər Əbülqazinin “Şə-cərəyi-tərəkəmə”si idi. Yalnız 1952-ci ildə Ettore Rossinin Vatikandan dastanın həcminə görə birincidən fərqlənən ikinci nüsxəsini (*müqəddimə və altı boy*) aşkar etməsi böyük ədəbi hadisə kimi qiymətləndirilə bilər və həmin çağlarda Azərbaycanda - Dədə Qorqudun vətəninə dastanın üçüncü dəfə doğulmasına imkan yaranır. Çünki F. Ditsin “Təpəgöz” boyunu nəşr etməsindən - dastanın ikinci doğuşundan 125 il sonra (40-cı illərin əvvəllərində) sovet Azərbaycanında bu möhtəşəm sənət abidəsinə “pantürkist” damğası vurub zorla xalqın əlindən almağa çalışmışdılar, lakin partiya funksionerlərinə züly tutan alimcilər “mərkəzdən” gələn göstərişə bəraət qazandırmaqdan ötrü dəridən-qabıqdan çıxışsalar da “Kitabi-Dədə Qorqud”un üzərinə kölgə sala, Azərbaycan türklərinin yaddaşından silə bilməmişdilər.

Hələ ki, dastandakı boyların sayını artırmaq, dünya kitabxanalarından başqa əlyazmasını tapmaq təşəbbüsləri bir fayda vermir. Lakin sensasiya doğuran mə'lumatların bə'zən mətbuat səhifələrinə yol tapması da müşahidə olunur. Son vaxtlar belə bir xəbərlə ictimaiyyəti təəccübləndirməyə çalışırlar ki, Misirdə dastanın boylarının sayı otuzdan çox olan nüsxəsi tapılıb və guya bu nüsxə daha qədim dövrlərdə yazıya alınıb. Bu, 60-cı illərdə qüzey Azərbaycanında bir kitabxanadan Nizami Gəncəvinin öz ana dilində yazdığı əsərlərin tapılması haqqındakı mə'lumat kimi söz olaraq qaldı... Ancaq heç kəs əldə olan iki əlyazmasının özündə gizlənilən qalan faktlara söykənərək dastanın strukturu, sistemi, boylarının sayı barədə dəqiq mə'lumat verməyə çalışmadı. Dastan

bütün dünyada on iki boyla tanınır. Əslində isə boyların sayının daha çox olması heç bir şübhə doğurmur. Əsərdəki bə'zi hadisələrin yarımçıqlığı, bütövlükdə götürüldükdə süjet xəttinin qırıqlığı, epizodlar arasında rabitənin itməsi (bə'zi yerlərdə yazıya alan katiblər onları sün'i yolla birləşdirməyə çalışmışlar) bu fikri qəti şəkildə irəli sürməyə imkan verir. Lakin onu təsdiqləyən dəlil tapılmırdı. Dastanı diqqətlə oxuduqda isə olduqca maraqlı bir məsələ ilə qarşılaşırıq.

Sən demə orada kənarında qalan boylar haqqında tutarlı mə'lumatlar var. Bəli, boyların bir neçəsində hansı səbəbdənsə katiblərin mətnini Drezden və Vatikan nüsxələrinə daxil etmədikləri boyların ana hadisələri və əsas obrazları barədə yazılara rast gəlirik. Belə ki, "Qazan bəyin evinin yağmalanması boyu" maraqlı bir sonluqla tamamlanır. Qazan və Qaraca Çoban düşmənlə üz-üzə durub, qüvvələr bərabər deyil. İki nəfərin böyük ordunu düşməni məğlub edəcəyinə inanmaq mümkün deyil. Ona görə də ozanlar Qalın oğuz bəylərinin çaparaq Qazana köməyə gəldiklərini söyləyirlər. Və bu epizoda bənzər hadisəyə sonrakı boylarda da rast gəlirik. Hadisələrin tamamlanması ərəfsində uzun bir siyahı sadalanır. İlk baxışda belə bir sual doğur: döyüş meydanına kimlərinə gəldiyini uzun-uzadı danışib məclis iştirakçılarını yormağa ehtiyac varmı? Əgər bu, epik ən'ənədən gəlsəydi, bütün qəhrəmanlıq dastanlarında özünü göstərərdi. Halbuki "Koroğlu" və "Qaçaq Nəbi"də müşahidə olunmur. Lakin diqqət etdikdə görürük ki, bu, oğuz bəylərinin adlarını sadəcə sadalamaq deyil, dastan söyləyən ozanın dinləyicilərini, sonrakı boylara hazırlamaqdır. Məhz həmin sadalamada onlara mə'lum olan, hansı səbəbdənsə, "Kitaba"a düşməyən boyların əsas hadisələrin və baş qəhrəmanlarını xatırladırlar. Belə ki, ikinci boyda oxuyuruq:

"Qaradərə ağzında qara buğa dərisindən beşiyinin yerliyi olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, bığını boynu dalında yeddi dəfə düyünləyən, igidlər igidi, Qazan bəyin qardaşı Qaragünə çaparaq yetişdi" Buradan sonrakı boylarda da tez-tez adı çəkilən Qaragünə haqqında xüsusi boyun mövcudluğuna işarə olunur və əsas hadisələri sadalanır, dinləyicidə həmin qəhrəmana həsr olunan müstəqil boya maraq oyatmaq məqsədi güdülür. Körpəlik çağlarında beşiyi Qaradərə ağzına qara buğa dərisinin üstünə atılan Qaragünəni ola bilsin ki, Basat kimi şir, ya da qurd bəsləyir, ona görə də şir gücünə, qurd fərasətinə malik təsvir edilir, qəzəblənəndə qara daşı kül eləyir, bığını boynu dalında yeddi dəfə düyünləməyi də hansısa heyvanla bağlılığından xəbər verir və ikinci boyun döyüşə girən Qaragünə barədə bu mə'lumatları eşidən dinləyici səbirsizliklə ona həsr olunan boyu gözləyir, adı çəkilən hadisələrin başvermə səbəbini öyrənməyə çalışır. Bu mə'nada igidlər-igidi kimi vəcə edilən Qaragünə haqqında müstəqil boyun düzüb-qoşulması şübhəsizdir. Fikrimizi sübut üçün dastanın həmin yerində Bamsı Beyrəklə bağlı (ona sonradan müstəqil boy həsr olunur) mə'lumatı nəzərdən keçirək: "Parasarin bayburd hasarından sıçrayıb aşan, al rəngli gəlin otağına qarşı gələn, yeddi qızın

ümidini, Qalın Oğuzun müjdəçisi, Qazan bəyin silahdaşı, Boz aygırlı Beyrək çaparaq yetişdi". Bu parçada "Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu"nın demək olar ki, əsas hadisələri sadalanır: Beyrək düşmən bəyinin bakirə qızının köməyi ilə Parasarın Bayburd hasarını aşır, vətəninə yollanır, gözü yaşlı yeddi bacısı ilə rastlaşır. Dəli ozan adıyla Banıçiçəyin al rəngli gəlin otağına gəlir, nəhayət, Qalın Oğuz müjdə gətirir. Eləcə ikinci boyda adı çəkilən Yeynəyə də ayrıca boy həsr olunur ki, hadisələr ona aid mə'lumatlarla üst-üstə düşür: "Çalın-çarpaz çalmalı, çal qaraquş ərđəmli, qurama qurşaqılı, qulağı qızıl küpəli, Qalın Oğuz bəylərini bir-bir atından yıxan, Qazılıq qoca oğlu Yeynək bəy çaparaq yetişdi".

Doğrudan da sonra görürük ki, "Qazılıq qoca oğlu Yeynək boyu"nda atasının əsirlikdə olduğunu bilən Yeynək Düzmürd qalasına hücum edir. Oğuz bəyləri düşmən ölkənin təkuru Arşın oğlu Dirəklə qarşı-qarşıya gəlirlər. Dirək altmış batmanlıq kürzlə Qalın oğuz, bəylərini atdan yerə salır. Yeynəklə bacara bilmir. Bu oxşarlıq və səsləşmələr bizə tam əsas verir deyək ki, oğuz igidlərinin döyüşə yetmələri məqamında adların uzun-uzadı sadalanmasında məqsəd ozanların bildikləri başqa boylara maraq oyatmaqdır. Maraqlıdır ki, "Təpəgöz" boyunda humanist adam kimi, sonuncu boyda isə tamamilə başqa səpgidə - xəyanətkar, var-dövlət hərisi kimi təqdim olunan Alp Aruzun portreti həmin epizoddə tamamilə başqa cizgilərlə çəkilir. "Altmış təkə dərisindən olan kürkü topuqlarını örtməyən, altı erkək dərisindən papağı qulağını örtməyən, qolu-budu uzunca, baldırları inci Qazan bəyin dayısı At ağızlı Aruz qoca çaparaq yetişdi" Deməli, Alp Aruz aid bu hadisələri əhatə edən ayrıca boyun düzüb-qoşulması şübhəsizdir.

Beləliklə, dastanda ayrı-ayrı boyların baş qəhrəmanları Qazan xan, Bamsı Beyrək, Uruz, Yeynək, Səkrək, İmran, Buğac və Basatın göstərdiyi şücaətlərdən heç də geri qalmayan hadisələrin başında dayanan Qıyan Səpcik oğlu Dəli Dondaz, Qaragünə oğlu Qarabudaq, Qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin, bığı qanlı Bəkdüz Əmən, İpək qoca oğlu Alp Ərən, Elək qoca oğlu Tüləkvuran, Yağrınıcı oğlu Elalmış, Doğsun (Dözən) oğlu (Alp) Rüstəm, Dəli Vuran, Savqan Sarı haqqında verilən mə'lumatlar belə bir fikir irəli sürməyə imkan verir ki, boyların sayı 12 deyil, Oğuz boy, qəbilə bölgüsünə uyğun olaraq 24-dür. Dastanda bir neçə yerdə buna işarə vardır. Ozanların özlərinin verdiyi mə'lumat və təsvirlərə əsasən, hansı səbəbdənsə əlyazmasından kənar qalan boylar təxminən aşağıdakılardır: 1. Ulaş oğlu Qaragünə boyu. 2. Qıyan Səpcik oğlu Dəli Dondaz boyu. 3. Qaragünə oğlu Qarabudaq boyu. 4. Qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin boyu. 5. At ağızlı Alp Aruz boyu. 6. Bığı qanlı Bəkdüz Əmən boyu. 7. İlək qoca oğlu Alp Ərən boyu. 8. İlək qoca oğlu Tüləkvuran boyu. 9. Yağrınıcı oğlu Elalmış boyu. 10. Doğsun (Dözən) oğlu (Alp) Rüstəm boyu. 11. Dəli Vuran boyu. 12. İlək qoca oğlu Savqan Sarı (Qalmaş) boyu.

Bu sistemə əsasən, hər soydan çıxan qəhrəmana bir müstəqil əsər həsr olunmalıydı, lakin əldə olan əlyazmalarda Qazana, Uruza, Bamsı Beyrəyə iki və daha artıq boy həsr olunur. Eləcə də Uruz, Qaragünə, Qarabudaq bir soydandırlar. Ehtimal etmək olar ki, “Kitab” yazıya alınan çağlardək 24 oğuznamə mövcud olub. Türklərin tarixi kimi nəzərdə tutulan hər oğuznaməyə, yəni ki, müstəqil qollara, boylara malik imiş. Lakin oğuznamədən oğuznaməyə keçdikcə əksər süjetlər təkrarlanmış, yalnız qəhrəmanların adları dəyişdirilmiş. Ona görə də “Kitabın” bizə gəlib çatan nüsxəsi tərtib ediləndə katiblər təkrarları aradan qaldırmaq məqsədi ilə zövqlərinə uyğun gələn və hər hansı bir cəhətinə görə bir-birini tamamlayan 12 boyu götürmüşlər. Lakin 24 boyun bir neçəsindən geniş bəhs açıb, digərinin elə-belə adının çəkilməsi nə oğuzların dövlətçilik ənənəsinə, nə də vahid el birliyi şüarına uyğun deyildi. Türkün idarəçiliyində ayrı-seçkilik yoxdur, orada ancaq bir prinsip əsas götürülür, igidlik, kişilik adı qılıncla, səxavət göstərməklə qazanmaq. Və dastandan kənarda qalan oğuz igidləri bu məsələdə heç də Qazandan, Bamsı Beyrəkdən, Basatdan və adına ayrıca boy qoşulan başqa obrazlardan fərqlənmirlər.

Folklorun epik süjet qurmanın öz yolları var. Hər bir dastanda, nağılda qəhrəmanın başına gələn əhvalatlar geniş və canlı təsvir edilir. İnandırıcı səhnələrdə təsviri olmayan hadisələrin sadalanmasına ehtiyac qalmır. Hətta bəzi epizodlar bir neçə dəfə təkrarlananda belə hadisənin geniş təsvirindən istifadə olunur. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında kütləvi səhnələrdə iştirak edən əksər igidlərin əsas obrazlar səviyyəsində vəsf edilməsi və onların dinləyicilərə məlum olmayan hadisələrlə əlaqələndirilməsi onu göstərir ki, onlar haqqında müstəqil boylar mövcud idi. Həmin boylardan bəzilərinə nəzərdən keçirək.

Ulaş oğlu Qaragünə boyu. Qaragünə dastanın ikinci boyunda görünür. Qazan xanın kiçik qardaşıdır, dar günündə həmişə onun sağında olur. Bilici və igid adam kimi təsvir edilir. Onda Qazan bəyin qarmaqarışiq yuxusunu yozaraq oğuz elinin başı üstünü alan təhlükədən xəbər verir: “Qara bulud dediyin sənin taleyindir. Qar ilə yağmur dediyin sənin qoşunundur. Saç qayğıdır, dərdi-sərdir. Qan-qaralığıdır”. Qaragünə haqqındakı boyda beşiyinin Qaradərə ağzında yerləşməsindən bəhs olunur. “Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy”da bu fikir daha dəqiq ifadə olunur. Onu Ulaş qocaya tanrı Qaradərə ağzında bağışlamışdı. O, acığı tutanda qara daşı kül eləyir, igidlərin igididir, bığlarını boynu dalında yeddi dəfə düyünləyir. Bu keyfiyyətlərin heç birinə dastanda Qaragünə görünən səhnələrdə rast gəlmirik. “Təpəgöz” boyunda isə daşları ovcunda əzən haqqında oxuyuruq: “Qazanın qardaşı Qaragünə Təpəgözün əlində məğlub oldu... Onun əlində əzildi”. “Bəkir oğlu İmran boyu”nda da Qaragünə adı çəkilir. İmran qorxutmaq məqsədilə oğuz bəylərinin atasının yanında olduğunu düşməne bildirir, bu zaman Qazan xanla yanaşı Qaragünənin də adını söyləyir. “Salur Qazanın dustaq olduğu və oğlu

Uruzun onu xilas etdiyi boy”da göstərilir ki, Uruz atasını xilas etmək üçün yollandığını eşidən bütün bəylər toplaşirlar. “İgid Uruz qurduğu çadırları açdırdı, silah yüklərini hazırlatdırdı. Qaragünə qoşunun başçısı oldu”.¹ Sonrakı təsvirlərdə isə döyüş meydanında Uruz atası ilə üz bəüz dayananda Qaragünə onu atının yüyənini tutur. Sonuncu boyda Qaragünənin dəhşətli bir işi həyata keçirən döyüşçü kimi görürük: “Qazan öz qardaşı Qaragünəyə işarə etdi: “Başını kəs!” Qaragünə atdan düşüb, Aruzun başını kəsdi”.² Beləliklə, ikinci və dördüncü boyların sonunda Qaragünənin adına deyilən təsvirlərə dastanın heç yerində rast gəlmirik. Deməli, bu fikirlər ayrıca boyda qəhrəman kimi iştirak edən Qaragünə haqqında söylənmişdir.

Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz boyu. Dastanda bu boy haqqında təssəvvür yaranan fikirlərə ikinci boyda rast gəlirik. Mə’lum olur ki, Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz Dış Oğuzun Alp Aruz kimi sayılan bəylərindəndir. Eləcə də on altı il Bayburd qalasında həmdə olan Bamsı Beyrək tacirlərlə soraqlaşanda Dəli Dondazın adını Qazanla birgə çəkir. Dəli Dondaz Dəmir qapı Dərbənddəki dəmir qapını hücumla alır və igidləri altmış tutamlı böyük nizəsinin ucunda böyüdü. IV boydakı qeyddə - hətta Qazan kimi pəhləvanı üç dəfə atından yıxdığı bildirilir.⁴ Bu hadisələrin geniş təsvirini verən boyun itməsi ancaq təəssüf doğurur. Dastanın ayrı-ayrı boylarında onun haqqında epizodik səhnələrə rast gəlirik. Məsələn: “Sağ tərəfdə Qara Tülək Məliklə Qıyan Səlcik oğlu Dondaz qarşılaşdı. Sağ yanını qılınclayıb yerə saldı”.⁵

Üçüncü boyun sonunda Bayburd qalasına yürüş edən bəylər arasında Dəli Dondazın da adı çəkilir. Döyüşdə sağ cinahdan hücum etməyi xoşlayan Dəli Dondazın “Qazılıq qoca oğlu Yeynək boyun”da Düz mürd qalasına hücum edən iyirmi dörd vilayətin bəyləri içərisində olması da təsadüfi deyil. Lakin burada Dəli Dondaz düşmən təkürü qarşısında aciz qalır: Doğrudur, Arşın oğlu Dirək oğuzlardan özünə tay döyüşçü tələb edəndə o, meydana birinci atılır. “Altmış tutamlıq sür nizəsinə qoltuğuna qısıb, “o kafiri qabaq tərəfdən vurum”. -deyə fikirləşdi, vura bilmədi. Kafir təkür onu qarmalayıb, zərbə ilişdirdi. Süngüsünü çəkib əlindən aldı. O, altmış batmanlıq gürz ilə Dondazı bərk vurdu. Gen dünya Dondazın başına daraldı. Qazılıq atını döndərdi, qayıdıb gəldi”. Buradan görünür ki, dastanda ona ikili münasibət mövcuddur. Bir tərəfdən Qazan kimi el arxası, igid sərkərdədir, digər tərəfdən düşmənlə döyüşməkdən ehtiyatlanan, canını adından üstün tutan adi insandır. “Təpəgöz” boyunda Dəli Dondazın atasından bəhs olunur. Qıyan Səlcikin taleyi acınacaqlı olur, ödü yarılır və canı çıxır.

Qaragünə oğlu Qarabudaq boyu. “Bamsı Beyrək” boyunda Qarabudaq Qara Arslan Məliyi atdan salır. Başqa boylarda da onun adı şərəflə çəkilir. İki boyun sonunda isə haqqında ayrıca boy düzülüb-qoşulduğuna işarə edilir. Mə’lum olur ki, ona aid boyda Qarabudaq iki düşmən qalasına hücum edib qələbə ilə qayıdır. İndiki Türkiyənin Diyarbəkir əyalətində yerləşən Amid və Mesopotamiyanın Mərdin şəhərlərini zəbt edir. Dəmir yaylı Qıpçaq Məlikə

qan qusdurur. İgidliyinə məftun qalan Qazan qızını Qarabudağa verir. Boyda Qarabudağın böyüklərə hörmətlə yanaşdığını göstərən epizodlar da var, çünki ağsaqqallı qocalar onu görəndə əhsən deyirlər. Qarabudaq əyninə al məxmər şalvar geyinir, mavi qotazlı at minir. Dastanda bir yerdə Qara yerinə Dəli sözü də işlənir: “Qaragünə oğlu Dəli Budaq sol yandan hücum etdi”.⁶

Qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin boyu. Şir Şəmsəddin əksər boylarda döyüş meydanında peyda olur və böyük şücaət göstərir. Dastanın süjet xəttindən kənarında qalan hadisələrdə isə o, Bayandır xanın düşməni icazəsiz basır. Oğuz adətlərinə görə düşmən hansı soyun heysiyyatına toxunmuşsa ilk növbədə həmin tayfanın bəyi və igidləri öz adları uğrunda ölüm-dirim döyüşünə qalxmalıdırlar. Və bu tayfanın icazəsi olmadan həmin düşməne qarşı başqasının çıxması hörmətsizlik sayılırdı. Qazan evini yağmalayan Şöklü Məliyin üzərinə özü tək gedir və Qaraca Çobanın köməyindən imtina edir. Dəliqanlı Şir Şəmsəddin isə icazə almadan Bayandır xanın şəxsi düşməni öldürür. Bu Dəliqanlı oğuz igidi altmış min kafirə təkbaşına qan qusdurur. Şir Şəmsəddinlə bağlı mə'lumatda bir məsələ olduqca maraqlıdır: onun ağ-boz atının yalı üzərində qar yığılmasından bəhs olunur.⁷ “Oğuz kağan” dastanında bir epizod yada düşür: “Oğuz xaqan bir alaca aygır ata minərdi. Bu aygır atı çox sevərdi. Yolda bu aygır gözdən itib qaçdı. Burada böyük dağ vardı. Bu dağın üstü qalın buzla örtülü idi. Dağın başı da buz tək soyuqdu. Onun üçün adı “Buz Dağ”dır. Oğuz xaqanının atı bu Buz dağa qaçdı. Oğuz xaqan çox üzüldü. Qoşununda qəhrəman bir bəy vardı. Nə tanrılardan, nə də şeytanlardan qorxardı (Şir Şəmsəddin də gözündə qorxu yox idi). Yürüşə, soyuğa davamlı bir ərdi. O bəy dağa çıxıb getdi. Doqquz gün sonra Oğuz xaqanın aygır atını gətirdi. Buz dağ soyuq olduğundan o bəyin vücudu ağappaq qarla örtülmüşdü. Ağappaqdı. Oğuz xaqan sevinclə güldü. Dedi ki, “Sən buradakı bəylərə baş ol, sənin adın əbədiyyən Qarluq olsun”.⁸ Şir Şəmsəddinin “ağ-boz atının yalı üzərində qar yığılması”nın “Oğuz kağan” dastanında bu epizodla əlaqəsi göz qabağındadır.

Biği qanlı Bəkdüz Əmən boyu. Minbaşı Bəkdüz Əmən dastanda tez-tez adı çəkilən obrazlardan biridir. “Qazılıq qoğa oğlu Yeynək” boyunda isə hadisələrin inkişafında əhəmiyyətli dərəcədə rola malik təsvir edilir. Bayandır xanın vəziri Qazılıq qoğanı dustaqlıqdan xilas etmək üçün altı dəfə Düzürd qalasına hücum çəkir, lakin uğur qazana bilmədiyinə görə oğuz dönməyə üzün olmur. Çöllərdə məskən salır. O tək başına, döyüş tərəfdarı kimi çıxış edir, son nəticədə xalqın gücünə arxalanan Yeynəklə razılaşır. Sonuncu boyda Qazana qarşı çıxsa da, Aruzun xəyanətinə yoldaş olmur, Beyrəyə əl qaldırmır. Bu obrazın tam xarakteri ancaq onun adına düzülüb-qoşulan boyla açıla bilərdi. Dastanda boyların sonunda verilən mə'lumatlara əsasən Bəkdüz Əmən islam dininin meydana gəldiyi ərəfədə Ərəbistan səyahət edən, Məhəmməd peyğəmbərin üzünü görüb, müsəlmanlığı qəbul edən ilk türkdür. Bu mə'nada ayrıca boy düzülüb-qoşulmasına daha çox inam yaranır.

İlək qoca oğlu Alp Ərən boyu. Qəhrəmanlıq motivləri ilə zəngin olan boylardan biri olması dastanda geniş şərh olunur. Alp Ərən əlli yeddi qalanın açarını alır. Kafirləri it ardına qoşub-alçaldır. O, atını Oğuz elinin sərhədlərində-Araz çayının qolu Ayğırgözlünün sularında üzdürür. Ağ Məliyin Çeşmə adlı gözəl qızından xoşu gəlir, lakin onu ala bilmir. Qızı Sufi Sandal Məlikə verirlər. Alp Ərən qəzəblənib (Sufi Sandalla) döyüşə girir və ona qan qusdurur. Bundan sonra Alp Ərən düşmən qızlarına e'tibar etmir. Onları qaçırıb öylənir. Dastanda yazılır ki, İlək qoca ilə Alp Ərən qırx cübbə bürünüb, otuz yeddi qala bəyinin gözəl qızlarını oğurlayıb, bir-bir boynunu qucur, üzündən-dodaqlarından öpür. Bu hadisələrdən görünür ki, Alp Ərənə "Bamsı Beyrək" boyuna oxşar mürəkkəb süjetli boy həsr olunmuşdur.

Beləliklə, doqquz tayfanın başçısı Alp Aruz, İlək qoca oğlu Tüləkvuran, Yağrınıcı oğlu Elalmış, Doğsun (Dözən) oğlu (Alp) Rüstəm, Dəli Vuran, İlək qoca oğlu Savğan Sarı (Qalmaş) haqqında da ayrıca boy yaradılmasını e'timal etmək olar. Hətta dastanın baş qəhrəmanı kimi nəzərə çarpan Qazan XI boyda özü haqqında elə mə'lumatlar verir ki, heç birinin geniş təsvirinə (O yeddi başlı əjdahanı məğlub edibmiş, Sürməlidə at oynadıbmış, Harun elinə hücum edibmiş və s.) rast gəlmirik. deyilənlərdən belə nəticə çıxır ki, "Kitabi-Dədə Qorqu"un bütöv mətni iri həcmli (ola bilsin ki, çoxcildli) olmuşdur. Drezden və Vatikanda saxlanan əlyazmalar onun ayrı-ayrı parçalarıdır.

"Dədə Qorqud" dastanını folklorun başqa epik əsərlərindən fərqləndirən cəhətlərdən biri də odur ki, burada onlarla eyni dərəcədə rəğbətə qarşılanan, sevilən, eləcə də hadisələrin inkişafında əhəmiyyətinə görə bir-birini üstələyən obrazlara rast gəlirik. Əgər belə bir suala cavab axtarsaq ki, dastanda əsas qəhrəman kimdir, yəqin ki, asanlıqla cavab verməyə çətinlik çəkərik. Dünya xalqlarının epos (dastan) yaratmaq ən'ənəsində, süjetqurma məsələsində belə bir üsulla rastlaşırıq: Hadisələr ancaq bir əsas qəhrəman ətrafında cərəyan edir, Başqa obrazlar nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etsə də, həmin baş obrazın işığında dolanır. "Bilqamis" "Oğuz kağan", "Kalavella", "Til Ulenşpiqel", "Robin Qud", eləcə də Azərbaycan xalqının XIV-XIX yüzilliklərdə yaratdığı "Qurbani", "Şah İsmayıl", "Koroğlu", "Qaçaq Nəbi" və b. dastanları məhz bu prinsiplə qurulur. Lakin "Dədə Qorqud"da elə məqamlara rast gəlirik ki, üstünlük bir obrazdan digərinə keçir. Doğrudur, "Koroğlu" dastanı ilə müqayisədə "Dədə Qorqud" boyları daha müstəqil süjetə malikdir. Buğaca, Dəli Domrula, Basata, İmrana həsr olunan boylarda bu daha qabarıq nəzərə çarpır. Həmin boylarda özgə boylarda iştirak edən qəhrəmanların adları çəkilərsə də, süjetin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Hətta onlara aid bir neçə cümləni boydan çıxartsaq, yaxud onları başqa qəhrəmanla əvəz etsək hadisələrin ümumi axarına heç bir ziyan dəyməz. Bir cəhət də maraqlıdır: dastanda Buğac, Dəli Domrul, Qanturalı, Səgrək, Yeynək, Basat və İmrana ayrıca boy həsr olunur, sonrakı boylarda onlar bir daha yada düşürlər, halbuki onların qəhrəmanlığı, xaraktercə tamlığı bir neçə boyda aktiv görünən

heç bir obrazla müqayisəyə gəlmir. Nədənsə, bu obrazlar bir boyun bütün hadisələrini öz çevrələrinə çəkməklə, el-obanı, soyu böyük bələlardan xilas etməklə bir növ öz vəzifələrinin yerinə yetirmiş hesab olunurlar. Son boyda Basatın adı çəkilsə də (-?- xasiyyətə “Təpəgözdə”ki Basatın əksini təşkil etsə də), lakin o, nə gərgin hadisələrin konfliktində, nə də düynünün açılmasında iştirak edir. Yəynək isə ikinci boyda Qazan xana kömək edən bəylərin içərisində görünür.

Dastanda bir neçə boyda əhəmiyyətli dərəcədə iştirak edən əsas dörd obrazla təsadüf edirik. Qazan xan, Uruz, Bamsı Beyrək və Alp Aruz. Dədə Qorqud da əksər boylarda iştirak edir, Bayandır xan da dəfələrlə xatırlanır, Burla xatının da dörd boyda fəaliyyətinə yer verilir. Ancaq bu obrazlar hadisələri öz ətraflarında cəmləşdirə bilirlər. Eləcə də bir boydan başqasına keçəndə xaraktercə dəyişir, başqa adam təsiri bağışlayırlar. Dastanda ancaq “kütləvi səhnələr”in iştirakçıları-Qaragünə, Qarabudaq, Dəli Dondaz, Şir Şəmsəddin, Bəkdüz Əmən, Alp Ərən və b. bir neçə boyda görünsə, də demək olar ki, bütün hallarda eyni vəzifəni icra edirlər: ov səhnələrində, səfərlərdə əsas qəhrəmanlara yoldaş olur, ya da son məqamda düşmənin üzərinə yürüşdə Qazan bəyin (yaxud başqasının) sağında və solunda vuruşurlar.

Dastanın bir neçə boyunda əsas rolu öz üzərinə götürən obrazlar içərisində Bamsı Beyrək daha çox yadda qalır. Təsadüf deyil ki, Azərbaycan xalqının epik ənənəsində daha çox Bamsı Beyrəklə bağlı hadisələr başqa variantda yaşadılır. Belə ki, “Aşıq Qərib”, “Şah İsmayıl” və “Koroğlu” kimi dastanlarda Bamsı Beyrəklə bağlı olan sujetlərin mühüm elementləri yenidən səslənir. Özbək türklərinin yaddaşında isə çoxşahəli “Alpamış” (Alp Bamsı) dastanına çevrilir. Dastanı oxuyan hər kəsin ürəyinə asanlıqla yol tapan ilk obraz Beyrəkdir.

Bəs taleyinin dönüklüyünə, dramatik hadisələrin fəvqündə durmasına, mübarizliyinə görə seçilən Bamsı Beyrəyin son boyda öldürülməsinin səbəbi nədir? Məgər ozanlar dinləyicilərin bu qədər məhəbbətini qazanmış qəhrəmanın yerinə başqasını xəyanətin qurbanı edə bilməzdiərmə? Bu suala ilk baxışda belə cavab vermək olar: Bamsı Beyrək oğuz tayfalarının iki qanadının qovuşduğunda duran obraz olduğu üçün həmin missiyanı yəinə yetirmək onun boynuna düşür. Çünki o, iç oğuzdan olub, (daş) oğuzdan qız almışdı, Qazan xanın ən yaxın silahdaşı idi. İç oğuzu əlinə silah götürüb qardaş qanı axıtmağa və Qazan xanı dayısını öldürməyə ancaq öz hakimiyyətini belə bağışlamağa hazır olduğu (Qazan xan Dəli ozan adı ilə öz nişanlısının toyuna gələn Bamsı Beyrəyə bütün ixtiyarını verir və Beyrək hətta burla xatunun qarşısında özünü hökmlü aparır) Beyrəyin ölümü vadar edərdi. Lakin bu məsələlərlə yanaşı, dastanda Beyrəyin ölümünün arxasında daha incə mətləb durur.

Öz soyundan olub ad-san qazanan igidlərin uğrunda oğuz bəyləri hər an ölüm-dirim döyüşünə çıxmağa hazır idilər. Dastan ənənəsinə və folklorun niqəbilik prinsipinə görə, Bamsı Beyrək səpgili qəhrəmanlar öldürülmürlər.

Çünkü bu, xalqın istək və arzularına qarşı çıxmaq deməkdir. Fikrimizcə, Bamsı Beyrəyin ölümünün əsas səbəbi əski inamlarda, oğuzların adət-ən'ənələrində, ulu babalarımızın "sözünün ağası olmasında, kişiliyində axtarmaq lazımdır. Aydınlaşdırılmalıdır ki, Qafqaz oğuzlarının əski inancında insan hansı əməlinə görə tanrı tərəfindən taleyin ixtiyarına büraxılır və ölümün pəncəsindən yaxa qurtara bilmir? Məhz Beyrəyin ölümünün səbəbi bu sualın cavabının tapılmasındadır.

Türk xarakterində igid xilas etmək üçün tanrı qarşısında and içib, verdiyi sözə əməl etməlidir. Əgər Qazan xan ən ağır anında, elinin-obasının düşmən tərəfindən talandığını biləndə meydanda tək qaldığı halda belə Qaraca Çobanın köməyinə, Qantturalı isə canından çox istədiyi Selcan xatunun ona yardımını şəninə sığıdırmırdısa, bunu ölümə bərabər hesab edirdisə, Bamsı Beyrək də tanrı qarşısında verdiyi sözü yerinə yetirməli idi. Belə ki, Bamsı Beyrək on altı il Parasarın Bayburd hasarından o yanda, düşmən qalasında əsir qalır. Bu əsirlik, əslində şəhid verib (qırx sirdaşından biri həlak olur), asan yolla düşmən əlinə keçdiyi üçün fələkdən aldığı cəza idi və taleyi ilə barışıb ancaq tanrıdan kömək gözləyən bir qəhrəmanın dini əqidəsinə, adət-ən'ənələrində görə seçilən başqa türk qövminin içərisində özünü girov kimi hiss etməsindən başqa bir şey deyildi. Çünki Bamsı Beyrək Bayburd qalasında bizim başa düşdüyümüz kimi zindəndə əli-qolu, ayaqları zəncirlənmiş halda təsvir edilmir. Qazan xan kimi quyuya salınmır, müəyyən dairədə tam sərbəst hərəkət edir. Ora gələn tascirlərlə görüşüb danışa bilir, otuz doqquz igid yoldaşının yanına gedib dərdləşməsinə mane olan yoxdur. Hətta hökmdarın bakirə qızı ilə görüşüb danışması, deyib-gülməsi heç kəsdə e'tiraz doğurmur. Eləcə də düşmənin şənliklərində iştirak edir, qopuz çalıb oxuyur (Qazan xan isə buna e'tiraz edir). Hiss olunur ki, Bayburd hakimi ilə onun razılığı olub, ola bilsin ki, Beyrək soydaşlarının onun təşəbbüs etmədiyini görüb (oğuzların adətincə, qardaş, ata, onların buna imkanı olmadıqda dost, silahdaş əsir düşəni xilas üçün yollanırdı), obasında unudulduğunu zənn edirdi. Qardaşı olmadığı və atası qocaldığına görə bunu ən yaxın silahdaşlarından umurdu, oğuz elindən gələn tacirlərlə söhbətində onların adlarını belə çəkir:

Qalın oğuz diyarında Ulaş oğlu Salur Qazanı,

Mən soruşsam, sağmı, sarvan?

Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondazı

Mən soruşsam, sağmı, sarvan?

Bu qənaətə ona görə gəlirik ki, nəğmədə Bamsı Beyrək Qazanın və Dəli Dondazın adını birinci çəkir. Oğuz adətincə, ata-ana tanrıdan sonra insanı tapındığı müqəddəs varlıq idi. Bamsı Beyrəyin bu sorğusunda onun on altı ildə keçirdiyi hissələri duymamaq mümkün deyil. O, Salur Qazanın Dəli Dondazdan xilasını üçün gələcəyini böyük hörmətlə gözləmişdi. Lakin oğuz elindən bir tərpəniş olmadığını gördükdə, elə zənn etmişdi ki, onların başında müsibətlər

var, yoxsa çoxdan ona yardım edərdilər. Və Banıçıqəyin də bu müddət ərzində onu gözləməsini ağına belə gətirmirdi. Çünki Banıçıqək igidlikdə heç də bəylərdən geri qalmırdı, at çapmaqda, ox atmaqda, güləşməkdə özünü mat qoymuşdu. Beyrəyi unutmırdı, ardınca yollanırdı. Başqa boylarda Burla xatunun düşmənlə vuruşub ərlərini ölümün pəncəsindən almalarını təsvir edən səhnələrə rast gəlirik, yə'ni qadınların kişilərlə eyni səviyyədə döyüşkənliyini, yaxınlığını, doğmasını xilas üçün qılınca sarılmaq, at minib səfərə yollanmaq ən'ənəsi var idi. Beyrək on altı il ərzində nələrlə baş verdiyindən xəbərsiz idi və sorğusundakı sətirlərdən hiss olunur ki, o, özünün yaxınları, uzaqları və hətta tanrının özü tərəfindən belə unudulduğuna inanmış. Ona görə də ürekdən sevdidiyi nişanlısını xəbər alanda qəribə ifadələr işlədir:

*Baybican qızı Banıçıqək evdəmi, sarvan,
Yoxsa gordamı, sarvan?*

Lakin Beyrək öyrənir ki, oğuz eli onu yaddan çıxarmayıb, hamı sağ-salamatdı. O, yoxa çıxandan sonra bəylər ağ çıxarıb qara geyiblər. Nişanlısının hədiyyə etdiyi qaftanı paylaşdığı dostu Yalançı oğlu Yalançıq isə xəyanət yolunu tutub. Yalnız bundan sonra nə yolla olursa olsun, azad olmağa can atır.

“Bamsı Beyrək” boyunda maraqlı bir detalla da rastlaşırıq. Bu gün də namus, qeyrət, kişilik bizdə papaqla ölçülür. Ulularımızın dedikləri müdrik kəlamalarda “İgid canını verər, papağını verməz” şüarı gəlişi gözəl kəlamalar deyil. Atalar sözlərində bütün aydınlığı ilə Azərbaycan türklərinin qanına hopan adətin qulaqlarda sırğa edilməsini təsadüfi saymaq olmaz: “Papaq isti-soyuq üçün deyil, namus üçündür”, “Papaq altında igidlər yatır”. Xalqın ağsaqqalları abır-həyasını itirənlərə əvvəl xəbərdarlıq edirlər: “Papağı tülkü dərisindən, xəbəri yox gerisindən”. Sözü qulaq ardına verildiyini müşahidə etdikdə, kəsərini bir az da artırurlar: “Papağını məscidə atsalar, gedib götürməz. Atalar üçdən deyib, bu dəfə danlayırlar: “Papağını qoy qabağma fikirləş”. Görəndə ki, əsər eləmədi, qarğış yağdırırlar: “Papağın yerə girsin!”. Və Anarın dastanla bağlı gəldiyi qənaətlə razılaşmamaq mümkün deyil: “Qeyrət kodeksi, cəngavərlik etikası oğuz ərənləri üçün dünyada ən vacib məsələdir. Oğuz igidini düşmənin qüvvətiylə qorxudub yolundan saxlamağa çalışarkən o, dərhal: - Bu sözü sən mənə deməmək gərəkdir idin - deyir - çünki dedin, əlbəttə, var-sam gərəkdir, başıma qaxınc, üzümə toxunc olmasın”.

“Bamsı Beyrək” boyunda ulularımızın söylədikləri müdrik kəlamalarla səslənən maraqlı bir epizod var: “Qırx igid (əslində otuz doqquzdur, çünki Beyrək əsir alınanda biri şəhid olub) böyük çalmalarını götürüb yerə vurdu. Hiç qıra-hiçqıra ağlaşdı”. Belə yerdə yenə atalarımızın dediyi sözlər yada düşür: “Papağımız güne yandı”. Onlar əsir düşüb on altı il düşmən təhqirlərinə dözüblər, “papaqlarını başlarından çıxarıb ayaqlar altına atmayıblar. Yeri gələndə əllərinə müqəddəs qopuz alıblar (çünki həmin tayfanın nümayəndələri də türklər idilər, qopuzla nəfəs alırdılar, lakin dini ayrılıqları vardı) Məhz bu iki

düşmən tayfanı birləşdirən və bayburdları əsir aldıkları oğuzlarla yaxşı davranmağa məcbur edən səbəb qorpuza bağlılıqları idi. Qoruz götürüb kafir məclisini şənləndiriblər, yenə “papaqları başında qalıb. Bəs oğuz igidləri hansı halda çalmalarını götürüb düşmən torpağına ata bilər? Bu sualın cavabını Bamsı Beyrək özü verir: “Bilirsinizmi nələr olub? Yalançı oğlu Yalancıq mənim ölüm xəbərini aparmışdır. Atamın qızıl tağlı evinə şivən düşüb, Qazabənzər qız-gəlini ağ çıxarıb qara geyinmişdir (Görürsünüzmü, Beyrəyin incikliyi burada da hiss olunur. Çünki tacirlər əslində bəylərin ağ çıxarıb qara geyindiyini tsöyləyirlər. Beyrək isə bu fikri igidlərə tamamilə başqa şəkildə çatdırır). Göz açaraq gördüyüm, könül verib sevdiyim Banıçığək Yalançı oğlu Yalançığa getməli olmuşdur”. Bu xəbər idi igidləri papaqlarını - çalmalarını çıxarıb yerə çırpmağa vadar edən. Axı bir vaxtlar Beyrək nişanlısının toxduğu qırmızı köynəyi birçə dəfə öyninə keçirir, sonra dostları həsəd aparmaşınlar deyə onlara bağışlayır. O, heç vaxt dostlarını özündən ayırmır, özünü öyüb, onları alçatmır. Özü al geyinəndə, onları da qırmızı qaftanda görmək istəyir. Beyrək hər tikəsini igid dostları ilə bölüşdükdüyü halda, Yalançıq kişiliklə bir araya sığmayan xəyanətə əl atır. Beyrəyin köynəklərindən birini özündə saxlayıb qana bulaşdırır və dili necə qıyırsa qardaşdan artıq dostunun, elin dirəyinin, sevimlisinin “ölüm” xəbərini aparır.

İndi gələk əsas məsələyə - Beyrəyin ölümünün səbəbinə. Bayburd qalasında bu xəyanəti eşidəndə Beyrək bir dəfə o dünyaya gedib gəlir. Tanrı bəlkə də onu cəhənnəmin qapısı ağzından geri qaytarır. Çünki xainin dərəsi veriləməli idi. Axı insan hər əməlinə görə ulu tanrı qarşısında cavabdehdir. Cəhənnəmdən qayıdan Beyrək sarsılma da, çıxış yolu axtarır. Vurnuxur. Dünyanın özündən ağır gələn dərini əvvəl yaxınları ilə - otuz doqquz igidlə bölüşür, sonra düşmənləri arasında həmdərd arayır. Onun yanına tez-tez ayaq açan, üzünü görəndə gülüb oynayan bakirə düşmən qızına ürək qızdırır. Banıçığəyin əlinə su tökməyə layiq olmasa da, bu bakirə qızın Beyrəyə ürekdən bağlandığını bilir. Onun səmimi hissələrinə hörmətlə yanaşır. Qız hər gün Beyrəyə baş çəkirdi, onun ürəyinə yol tapmaqda çətinlik çəksə də, qəzəblənib düşmən sifətini göstərmirdi. Həmişə çalışırdı ki, qərrib əsirə az da oisa təsəlli versin. Bu bakirə bəy qızının Beyrəyə dediyi bir neçə kəlmədə (“həmişə gələndə səni şad görürdüm. Gülərdin, oynayırdın”). Beyrəyin əvvəlki daxili çırpıntılarının, ziddiyyətli düşüncələrinin və dönük taleyi ilə barışmasının şahidi oluruq. Lakin tacirlərlə görüşündən sonra səhv qərar verdiyini anlayır, itirdiklərini qaytarmağa, qeyrətini qorumağa, dostlarının çalmalarını yerdən qaldırıb, təzədən başlarına qoymağa can atır. Beyrək qıza özü qədər inanır, ona görə də həqiqəti açıb söyləyir. Əslində, kişi düşmən qızına bu qədər bel bağlamamalıydı, ləyaqətini alçaldan ailə sirrini verməməliydi. Burada iki tayfa arasındakı düşmənçiliyin köklərinin o qədər də dərin olmadığı aydınlaşır. Və nə düşmən qızının niyyətlərində, nə də Beyrəyin ona münasibətində eşq məcarəsinə rast gəlirik. Burada ancaq qarşılıqlı olmayan məhəbbətdən

söhbət gedə bilər. Başqa cür olsaydı, Beyrəyin ürəyini onun üçün əlçatmaz edən Baniçiçəyin Yalançı oğluna ərə getdiyini eşidəndə düşmən qızı toy-bayram edərdi. Lakin incə qəlb sahibi olduğunu nümayiş etdirir. Saf eşqi naminə öz soyunv, bəy atasına qarşı çıxır və Beyrəyi əsirlikdən qurtarmaq üçün tədbirlər axtarır. Məhz o anda Bamsı Beyrək də bu bakirə bəy qızının düşmən tayfaya məxsusluğunu unudur və hər arzusunu yerinə yetirməyə hazır olduğuna and içir. Bu, sonradan Beyrəyin ən böyük günahına, həm insanlıq naminə, həm də tanrı qarşısında etdiyi böyük qəbahətinə çevrilir.

Bakirə bəy qızı Beyrəyi elə böyük məhəbbətlə sevir ki, onun arvadı olmağa belə razıdır. Və ola bilsin ki, oğuzlara yad olan çoxarvadlılıq onun soyunda var idi. Düşmən qızının Beyrəklə nəfəs aldığı nümayiş etdirən təklifi bizə bu qənaəti söyləməyə imkan verir: “Əgər səni hasardan örkənlə aşağı salsam, sağ-salamat ata-ananın yanına getsən, mənə burda gəlib halallıqla alarsanmı?” Bu qənaətləri iki cəhət doğurur: boyu yaradan ozan düşmən qızının bakirəliyini xüsusi vurğulayır və ikincisi, bəy qızı, Beyrəklə birlikdə oğuz elinə yollana bilərdi, lakin qoşulub-qaçmağa razı deyil, məhz “burda-öz elində halallıqla” ona ikinci arvad olmaq istəyir. İlk baxışda, bakirə qızın halallığı ilə əlaqələndirdiyini dəqiq başa düşmək mümkün deyil. Əgər ata-ananın xeyir-duasına işarə edirsə, hadisələrin başlanğıcından bilir ki, Bayburd bəyi öz qızını düşmən iç oğuz tayfasına verməzdi. Elə isə burada hansı halallıqdan söhbət gedir? Bəlkə qalın oğuz elinin Bayburd türkləri ilə qonşuluq və dostluq əlaqəsinin bərpasına ümid bəslənilir? Boyun əvvəlində də buna işarə var. Belə ki, cəsus toy çadırı qurub şənlik düzəldən Beyrək barədə Bayburd bəyinə xəbər aparanda deyir: “Nə oturmusan, sultanım. Baybican bəy sənə verəcəyi qızı Beyrəyə verdi. Bu gecə gəlin gedəcəkdir”.¹⁰ Deməli, qalın oğuzun bir qanadı ilə - daş oğuzla Bayburd türklərinin arasında qohumluq haqqında söhbətlər gedirdi. Və Bayburd sultanını (bu müraciətin özü də türklükdən xəbər verir) elə Beyrəyə qarşı qəzəbləndirən də məhz nə səbəbdənsə, ona və'd edilən qızın Beyrəyə verilməsi olur. Sonradan mə'lum olur ki, onun arvadı və qızı var. Deməli, çoxarvadlılıq adəti Bayburdlularda mövcud idi. Bakirə qızın da Baniçiçəyin üstünə halallıqla günü getməyə ümid bəslədiyini bunlarla əlaqələndirmək olar.

Bamsı Beyrək bakirə qıza and içib verdiyi və'dlə öz ölüm fərmanını imzalayır. Boydakı parçaya diqqət edin: “Beyrək and içdi: “Oğuz yurduna salamat çatsam, gəlib səni halallıqla almasam, QILINCIMLA DOĞRANIM! OXUMA SANCILIM YER KİMİ ÇATLAYIM, SOVRULUM! “Bu səhnələr ustad ozanlar tərəfindən elə məharətlə işlənib ki, ən qüdrətli qələm sahibi həsəd apara bilər. Atalar sözlərində deyildiyi kimi, “And içmək dağ saqqızı deyil ki, hey çeynəyəsən”. Eləcə də “Kişi sözünün ağası olar”. “Kişi tüpürdüyünü yalamaz”, “Kişinin başına gələn, ağzından çıxandır”, “Kişinin özünə baxma, sözünə bax”.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının təbliği sahəsində nə qədər böyük xidmətləri olsa da, yazıçı Anarın bu fikirləri ilə razılaşmaq mümkün deyil: Beyrək “əsirlikdə məhəbbətdən imtina edir”. Ozanlar düşmən qızını “məhəbbət məcərasından imtina” motivini qabartmaq məqsədi ilə süjetə daxil etmək niyyətində olsaydılar, dəfələrlə onun bakirəliyini gözə soxmazdılar. Dastana həsr olunan filmdə də bu qızın bir qədər yüngülxasiyyətli göstərilməsi, eləcə də Bayburd hökmdarının kef məclisini təsvir edən səhnə ilə boyda təsvir olunan hadisələr arasında dərin bir uçurum nəzərə çarpır.

“Bamsı Beyrək” boyu süjetinin mürəkkəbliyinə, çoxşaxəliyinə, obrazların zənginliyinə, xarakterlərin bütövlüyünə görə bütün boyları üstələyir. Hadisələrin axarı toy çadırı qurulanadək məişət motivləri əsasında inkişaf edir, daha çox yumordan istifadə edilir və məzəli əhvalatlardan qurulur, lirik-psixoloji qarşılaşmalar da nikbin əhval-ruhiyyə ilə tamamlanır. Bu mə'nada boy iki hissəyə ayrılır və hər hissə müstəqil əsər tə'siri bağışlayır. Bayburd boyunun hücumu ilə dramatik gərginlik süjeti bütünlüklə ələ alıb yüksələn xətlə axara aparır. Yumordan, məzəlilikdən əsər-əlamət qalmır. Hiss olunur ki, ozanlar Bamsı Beyrəyə onlarla boy həsr ediblər, cilalanma, bir dastanda kompleksləşdirmə işi başa çatmamış yazıya alınıb. Boyda bir-biri ilə uyğunlaşmayan epizodlar, obrazların hərəkətlərindəki ziddiyyətlər məhz bu üzəndən “Kitabın” səhifələrinə yol tapıb. Lakin boyda bir cəhət də aydınca nəzərə çarpır. Çox qədim süjetə malik dastanı XI-XIV yüzilliklərin hadisələri kimi təqdim etməyə təşəbbüs göstərilir. Bu iş iki istiqamətdə aparılıb. Bir tərəfdən, Oğuzsəlcuq dövlətinin tarix səhnəsinə çıxıb, Şərqdə meydana suladığı çağlarda ozanların qədim dastanlara - özünü yenidən təsdiqləyən qüdrətli türk qövmünün möhrünü vurmağa çalışmışlar. İkinci tərəfdən, boyları yazıya alan katiblər oğuznamələrə türklərin uzaq və yaxın tarixini əks etdirən sənamələr, mənbələr kimi yanaşır, daha çox özlərinin şahidi olduqları hadisələrlə az-çox səsleşənləri qələmə alırdılar. Lakin hansı istiqamətdə daha çox canfəşanlıq etməsinə baxmayaraq, “Bamsı Beyrək” dastanını Azərbaycanda Homer dövründən çox-çox qabaqlar yaşayan türk tayfalarının yaratdığını göstərən amillərin üstündən xətt çəkə bilməmişlər. Məhz Beyrəyin ölümü bu cür epizodlardandır.

Dünya xalqlarının mifologiyasında mədəni qəhrəmanlar allahlar qarşısında and içib verdikləri və'dlərə xilaf çıxanda ölümlə üz-üzə dururlar. Antik yunan miflərində boyun son epizodlarına görə Bamsı Beyrəyin analoqu kimi çıxış edən Odisey obrazı buna misal ola bilər. O, dəniz allahı Poseydonun qəzəbinə düşər olur. Allah-insan qarşılaşmasının ilkin mərhələsində qələbə birincilərə (yaradana) verilir. Lakin təsəvvürlərdə inqilab baş verdikdən, bə'zi təbiət hadisələrinin yaranma səbəblərinin aydınlaşmasından sonra allahlar insanlara “güzəştə” getməyə başlayırlar. Və bu mərhələdə güzəştlər hər iki tərəfdən qarşılıqlı şəkildə edilirdi. Odisey məhz son mərhələnin təsəvvürlərindən meydana gələn obrazdır. Yurdunun məhv olduğu, azğın

adamların arvadının və oğlunun taleyi ilə oynadığı xəbərini eşidəndə, bütün müqəddəs şeyləri itirdiyini dərk edib inadkarlıqdan əl çəkir. Bundan sonra Allah qarşısında verdiyi sözə əməl edir.

“Dədə Qorqud” dastanının “Təpəgöz” boyunun Odisseylə bağlılığına əsaslanıb, qədimliyindən çox danışblar və mifik təfəkkürdən mayalandığına heç kəs şübhə ilə yanaşmır. Lakin “Bamsı Beyrəyin öz nişanlısının toyunda iştirakı” motivi ilə “Odisseyin öz arvadının nigahına yetişməsi” hadisəsi arasındakı yaxınlığı qeyd etsələr də, boyun əski miflərdən yarandığını söyləməyə ehtiyat ediblər. Bu da mif deyəndə, qeyri-adi, Təpəgöz kimi mö’cüzəli məxluqları təsəvvürə gətirmələrindən irəli gəlmişdir. Unudublar ki, miflərinin ən böyük qolu insana, onun yaranmasına, mübarizəsinə, qurub-yaratmasına həsr olunub. “Bamsı Beyrək” boyu ilə “Odissey” eposunu bağlayan bir detal diqqət etsək, onun da “Təpəgöz” qədər qədim olduğuna heç bir şübhə qalmaz.

Qəribədir, Odissey də hökmdar qızının yardımı ilə vətəninə dönür. Həmin qız - Navsikaya da rastlaşdığı qərib adama vurulur. Lakin biləndə ki, Odisseyi gözləyən var, sevgisini qəlbində saxlayır. Onların ayrılma səhnələrinə diqqət yetirək, “Navsikaya gözəlliyinə məftun olduğu Odisseyə deyir: - “Xoşbəxt ol, əziz dost! Yurduna çatanda hərdən məni yada sal!” Odissey cavab verir: “Ey xeyirxah Navsikaya! Əgər Allah evimə dönməyə qoysa, bir ilahə kimi hər gün sənin canına dua edəcəyəm, axı sən mənim həyatımı xilas etdin!”¹¹ Odissey də Bamsı Beyrək kimi and içir, lakin andına sadıq qaldığı üçün günaha batmır. Maraqlıdır ki, ozanların xüsusi vurğuladığı bakirəliyə də yunan mifində rast gəlirik. Navsikaya Odisseyi dəniz kənarında tapıb huşa gətirir və saraya aparır. Şəhərə çatanda deyir ki, burada ondan ayrılacaq və səbəbini belə izah edir: “İstəmirəm camaat subay qızı kişi ilə görsünlər. O dəqiqə deyəcəklər özünə adaxlı tapıb”.¹² Yunan mifoloji sistemində heç Afrodita da belə düşünmür. Eləcə də Navsikayanın atasının Odisseylə bağlı arzularında bakirə qızın dediyi “hallalığa” işarə var: “Çar Alkinoy gözələrini Odisseydən çəkmirdi. Qəlbinin dərinliyində istəyirdi ki, qərib qonaq onları tərk etməsin. Necə böyük sevinclə qızını ona ərə verərdi!”¹³ Bu epizodlarda qərblilərdən çox, şərqilərə, xüsusilə azərbaycanlılara xas olan xüsusiyyətlər təsvir edilir.

Cəsarətlə demək olar ki, Bamsı Beyrək Azərbaycan xalqının ən əski mifik təsəvvürlərində formalaşan Odissey tipli mədəni qəhrəmandır. İlk çağlarda hansı məqsədlə yarandığını, nə kimi funksiya yerinə yeritdiyini söyləmək çətindir. Çünki mifik təsəvvürlər dastanlaşanadək çox uzun yol qət etmiş, müxtəlif transformasiyalara uğramış, nəhayət oğuz təfəkkürünün məhsulu olan “Dədə Qorqud”un əsas personajlarından biri kimi yaddaşlardan yazıya alınmışdır. Lakin bununla şifahi şəkildə ömrünü başa vurmamış, aşıq yaradıcılığı süzgəcindən keçərək “Qəribləşmiş”dir. Aşıqlara Bamsı-Qəribin ölümü lazım deyildi. Ona görə də Qərib sazı və sözü ilə bütün çətinliklərə

qalib gəlir. "Aşıq Qərib"də ox-kaman tamamilə sazla əvəz edilir. Çünki aşığın əqidəsinə görə haqqa tapınmaqla, qan tökmədən hər cür maneəni dəf etmək mümkündür. Ozan düşüncəsində isə qopuzla silah eyni qüdrətdə göstərilir. İlk mərhələdə təkcə ox-yaydan istifadə olunması ("Odyssey"da olduğu kimi), maneələrə yalnız güclə silah işlətmək məharəti ilə üstün gəlinməsi şübhəsizdir. Göründüyü kimi, Bamsı Beyrək də, Aşıq Qərib də ilkin doğuşdakı funksiyalardan tam uzaqlaşdırılmamışlar.

Aşıq Qərib öz missiyasını Şahsənəmə qovuşması ilə başa çatdırır. Lakin Beyrək Banıçıqəyin Yalancıqla olan toyunu dağıdıb, özü evlənməklə meydan dan getmir. Çünki dostluqda sədaqətlidir. Otuz doqquz igidi əsirlikdə qoyub, xoşbəxt yaşamağı şə'ninə sığışdırmır.

"Qazan bəy dedi:"Gəl muradına yetiş!" Beyrək dedi: "Yoldaşlarımı qurtarmayınca, Bayburd qalasını almayınca muradına çatmayım!" Bamsı Beyrək nə səbəbə bakirə qıza verdiyi və'di unudur? Demir ki, tanrı qarşısında söz vermişəm, yerinə yetirməyincə xoşbəxt ola bilmərəm. Birincisi, ona görə ki, bu, oğuz evlənmə adətlərinə zidd idi, onlarda çoxarvadlığa rast gəlmirik. Lakin boyda hadisələr daha çox islami görüşlərlə əlaqələndirilir. "Qalın Oğuz bəyləri təmiz suda yüyünüb, ağ alınlarını yerə qoydular. İki rük'ət namaz qıldılar. Adı gözəl Məhəmmədi yada gətirdilər". Oğuzların əksinə olaraq, islamda iki və daha artıq qızla evlənməyə icazə verilir. Müsəlman adətlərinə söykənərək, Beyrək "bakirə qızı halallıqla" ala bilərdi ("Şah İsmayıl və Gülgöz" səpgili dastanlarımızda olduğu kimi. Deməli, ozanlar süjetin ilkin variantını saxlamağa üstünlük vermişlər. Beyrək tanrı qarşısında günaha batdığı üçün, andında verdiyi kimi, qılınclanmalı idi. Bu, həm türk xarakteri ilə, həm də islamla bir araya sığırıdı. Çünki hər ikisində and və söz müqəddəs hesab edilir. Söz ağızdan çıxdımı, ona əməl olunmalıdır.

İlk baxışda, adamda elə təsəvvür yaranır ki, Bamsı Beyrəyin toyu ikinci dəfə islam dinin genişlənməsi naminə təxirə salınır. Kafirin kilsəsini yıxırlar, yerinə məscid tikirlər. Keşişi öldürürlər, azan verdirirlər. Mə'lumdur ki, Bayburd elində müsəlmanlığı qəbul edənləri nə öldürür, nə də əsir götürürdülər, qılınclı altından keçirib, rahat buraxırdılar.

Son səhnədə gözləyirsən ki, Bamsı Beyrək özünün və igidlərinin çalmalarını təzədən başına qoyan "bakirə qızı" yada salacaq. Lakin onunla çox acınacaqlı rəftar edilir. "Ov ovlayan quşların ən yaxşısını, qumaşın gözəlini, qızın göyçəyini, doqquzlama qızıl naxışlı çuxanı xanlar xanı Bayındır üçün hədiyyə ayırdılar". Bamsı Beyrək buna göz yumur və sözü bütöv, yeri gələndə bağışlamağı bacaran, haqqa tapınan oğuz igidindən çox, şəxsi intiqam hissələri ilə yaşayan, basdığıni kəsən, xilasını üçün and içib yalan və'd verən, bu günün hökmü ilə razılaşan sərt xarakterli adam tə'siri bağışlayır. Halbuki, Bamsı Beyrək böyük ürək sahibi idi, qaçanı qovmazdı. Hətta xainin günahından keçmək qüdrətinə malik idi. Dastanda oxuyuruq. "Yalançı oğlu Yalancıq, bunu eşitdi. Beyrəyin qorxusundan qaçdı, özünü "Dana sazi" deyilən

qamışlığa saldı. Beyrək onun ardınca düşdü. Qovub qamışlıqda yaxaladı. Dedi: “Ədə, od gətirin!” Gətirdilər, qamışlığa od vurdular. Yalançı oğlu gördü ki, yanır, qamışlıqdan çıxdı. Beyrəyin ayağına yığıldı. Qıoıncının altından keçdi. Beyrək də günahından keçdi”. Elə isə bəs nə səbəbə onu ölümdən xilas edən, biabırılığının qarşısını alan bakirə qızın taleyinə biganə qalır? Beyrəyin xarakterindəki ikiliyin, ziddiyyətin mahiyyətində nə durur?

Boyun sonunda mətləbə dəxli olmayan qızların xoşbəxtliyindən söhbət gedir: “Baybörə bəyin oğlu Beyrək Baybican bəyin qızını aldı. Hündür evlərinə, ağ otağına qayıtdı. Toy şənliyinə başladı. Bu qırx igidin bir neçəsinə Qazan xan, bir neçəsinə. Bayındır xan qız verdilər. (Burada bakirə qızın da xoşbəxtliyini verməyə imkan yaranır, xanlar xanı ona hədiyyə kimi gətirilən qızların köçəyini Beyrəyin dostlarından birinə nişanlaya bilərdi, lakin, nədənsə, ozanlar bu imkandan da istifadə etmir və Beyrəyin və’də xilaflığına bəraət qazandıрмаğa çalışmırlar). Beyrək də yeddi bacısını yeddi igidə verdi”. Görürsünüzmü, dastanda adı çəkilən bütün qızlar sonda xatırlanır və muradına çatır. Bircə bakirə qızın taleyinə biganə qalınır, köləliyinə göz yumulur. Bu nə qədər ağırlı olsa da, qələbə təntənələrinin, toy şənliklərinin hay-küyündə itib-batır. Lakin diqqət etdikdə, boyun dərin qatlarında Bamsı Beyrəyin böyük günaha batdığını ozanlar özləri də xatırladırlar. “Bu oğuznamə Beyrəyin olsun!” deyər xeyir-dua verilən tapşırma hissəsində, möhüründə günahların saxlanması bəhs olunur:

... Axır vaxtında təmiz imandan ayırmasın”

“Amin!” “Amin” deyən üzler görsün!

Yığışdırıb **saxlasın günahınızı**

Adı gözəl Məhəmməd Mustafanın

Üzü suyuna bağışlasın, xanım, hey!...

Basat obrazının mənşəyində ağaca tapınmanın (anası Qaba Ağacdır), heyvanın nəslin başlanğıcında durmasına inamın (atası kağan Aslandır) möhürü vurulub dastanın sonuncu boyunda bu obrazın Beyrək tərəfindən xatırlanması da təsadüfi deyil. Çünki əski təsəvvürlərə söykənən obrazlar - Dəli Domrul, Buğac, Qaraca Çoban, Bəkil-İmran cütlüyü bir boyla öz missiyalarını yerinə yetirib meydanı oğuz nəslinin daha müasir hadisələrlə bağlanan nümayəndələrinə - Qazan xana, Uruza, Əgrəkə, Yeynəyə, Qanturalıya verirlər. Basat sonuncu boyda yada düşür, lakin tamamilə başqa xarakterdə, Beyrək deyir ki,

İgidlərim, Aruz oğlu Basat gəlmədən,

Elim-günüm çapınmadan,

*...Ağca üzlü qız-gəlinə sataşmadan (**Bunu Basat edərdimi?**)*

Ağca üzlü sevgillimi Basat gəlib almadan,

...Qazan mənə yetişsin,

Mənim qanımı Aruzda qoymasın.

Adam heç ağlına sığışdıra bilmir ki, oğuz elini Təpəgöz kimi beladan xilas edən Basat "ağca üzlü qız-gəlinə sataşar", başqasının halalını əlindən alar. Əslində Basat kimi igid Bamsı Beyrəyə qarşı olan xəyanətlə barışmazdı, atası kimi xainin deyil, Qazan xanın cəbhəsində durardı Beyrəyin təsvirində olduğu kimi, Basatın dəyişməsinə xalqın inanmayacağını anlayan ozanlar onu, atasının öldürülməsinə baxmayaraq, meydana gətirmirlər. O, Qazanla - oğuz eli ilə qarşı-qarşıya dayanmır. Buradan belə nəticə çıxır ki, Alp Aruzun ölümünün labüdlüyü qədər, Bamsı Beyrəyin də elinin qılıncı ilə doğranması qanunauyğun idi.

Basat and içib və'dinə xilaf çıxmaqla bir dəfə böyük günaha batdığını yalnız sonuncu boyda xatırlayır və həmin səhvini təkrarlamır. "Aruz dedi: "Ədə, hərzə-mərzə danışma. Qanına susama, gəl and iç!" Beyrək dedi: "Vallah mən Qazanın və İç Oğuzun yolunda başımı qoymuşam. İstəyirsiniz, yüz para eyləyin, mən Qazana xain çıxmaram!"

Lakin Bamsı Beyrək bakirə qızı aldatmaqla elə bir qəbahət işlətməmişdi ki, ancaq günahını qan yuya bilirdi. Birinci andında allahdan istəmişdi ki, və'dinə xilaf çıxsa qılıncıyla doğrasın. Ulu tanrı onu elinin qılıncı ilə "cəzalandırır". "Aruz yenidən hirsləndi. Beyrəyin saqqalından bərk tutub, bəylərə baxdı. Gördü kimsə gəlmir, qara polad qılıncı çəkib, Beyrəyin sağ oyluğunu çapdı. Beyrək qara qanına boyandı, başı dumanlandı". İnsan hər əməlinə görə cavabdehdir. Hər bir pis əməl haçansa cəzasına çatdırılır. Beyrək kimi qəhrəman belə taleyin bu sərt imtahanından yaxa qurtara bilmir.

Bizcə, Bamsı Beyrəyin faciəsi bütün zamanlar üçün ibrət dərsi olmalıdır. Nə qədər transformasiyaya uğrasa da mühüm motivin ilkinliyinin qorunub saxlanmasının əsas səbəbi məhz bununla bağlıdır.

"Kitabi-Dədə Qorqud" müstəqil süjetin dastanlar toplusudur. Lakin o da inkaredilməz faktdır ki, daha qədim dövrlərin məhsulu olan çoxşahəli və bir neçə variantlı dastan motivlərinə söykəndiyindən boylar arasında süjet səsləşmələrinə də təsadüf edilir. Məhz "Bamsı Beyrək" boyunun sonuncu boy ilə olan daxili bağlılığı Beyrəyin ölümünün səbəbi ilə əlaqədardır. Əks halda bunu ancaq ad eyniliyi kimi qəbul etmək olar. Günaha batmaqdan özünü qorumağa çağırış, demək olar ki, hər boyun əsas şüarı kimi səslənir. Və oğuz elinin başına nə bəla gəlsə, igidlərdən hansınınsa böyük günah işlətməsindən baş verir. Sarı Çoban bulaq başında tanrı elçisi - pəri qıza tamah salmasaydı, Təpəgöz kimi yediyi tikəyə, əmdiyi südə xor baxan məxluq oğuzların az qala qırılıb qurtarmasına çalışmayacaqdı. Bu, başqa bir söhbətin mövzusuudur.

Bizim nəsillər Dədə Qorqud dərslərini, tövsiyələrini sırğa edib qulaqlarından asmalıdırlar:

*Allah səni namərdə möhtac etməsin!
Əvvəl-axır uzun ömrün sonü ölümdür!
Ölüm gəldikdə
allah sizi təmiz inamdan ayırmasın!*

QAYNAQLAR

1. "Kitabi-Dədə Qorqud, - Bakı, 1988, s.218
2. Yenə orada, s.224
3. Yenə orada, s.147
4. Yenə orada, s.175
5. Yenə orada, s.149
6. "Kitabi-Dədə Qorqud", s.148
7. Yenə orda, s.148
8. Yenə orda, s.148
9. Anar. Sızsız. - Bakı, 1992, s.91
10. Kitabi-Dədə Qorqud. - Bakı, 1988, s.155
11. Rudolf Mertlik. Antiqne legendi i skazani. - M., 1992, s.369
12. Yenə orada, s.366
13. Rudolf Mertlik Antiqne legendi i skazani. səh. 368

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

<i>Bekir Nəbiyev.</i>	ƏXLAQI VƏ ESTETİK MƏZİYYƏTLƏR XƏZİNƏSİ	5
<i>Nizami Cəfərov.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" VƏ TÜRK EPİK TƏFƏKKÜRÜ: QAYNAQLAR VƏ KÖKLƏR	16
<i>Samət Əlizadə.</i>	AZƏRBAYCANDA "KİTABİ-DƏDƏ QORQUD"UN ELMİ MƏTNİNİN NƏŞRİ PROBLEMLƏRİNƏ DAİR	21
<i>Rəhman Bədəlov.</i>	EPOS: MİF VƏ TARİX	27
<i>İsmayıl Vəliyev.</i>	DASTAN BİLQAMISDAN BAŞLANIR	30
<i>Pənəh Xəlilov.</i>	"DƏDƏ-QORQUD KİTABİ" VƏ QƏDİM TÜRK DASTAN ƏN'ƏNƏLƏRİ	38
<i>Şamil Cəmşidov.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD"DA COĞRAFI MÜHİT	49
<i>Elməddin Əlibəyazadə.</i>	OĞUZ ELİNİN İGİDLƏRİ. ULULAR, ATALAR, OĞULLAR...	51
<i>Bəhlul Abdulla.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD"DA QUŞLAR	60
<i>Azad Nəbiyev.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" HƏQIQƏTLƏRİNİN İZİ İLƏ	67
<i>Nüşabə Araslı.</i>	ƏTAYİNİN "LEYLİ VƏ MƏCNUN" POEMASINDA "DƏDƏ QORQUD" MOTİVLƏRİ	75
<i>Seyfəddin Rzasoy.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" SÜJETLƏRİNİN RİTUAL-MİFO- LOJİ SEMANTİKASINDAN (EPOSUN İLK BOYU ƏSASINDA)	83
<i>Cəlal Məmmədov.</i>	QORQUT ATA BİR MİFOLOJİ VARLIQ KİMİ	97
<i>Rüstəm Kamal.</i>	OĞUZ ÖYMƏSİ BİR RİTUAL KİMİ VƏ ONUN SAKRAL ENERJİ İLƏ BAĞLILIĞI.	105
<i>Nikpur Cəbbarlı.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" AZƏRBAYCAN MÜHACİRƏT ƏDƏBİ-ELMİ FİKRİNDƏ	109
<i>Ramazan Qafarlı.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD"UN QURULUŞUNA DAİR	112
<i>Terlan Quliyev.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" DASTANI VƏ QƏDİM TÜRK ŞE'RİNDƏ VƏZN VƏ QAFİYƏ	130
<i>Oruc Əliyev.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" VƏ NAĞİLLAR	137
<i>Səfərəli Babayev.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" VƏ NAXÇIVAN	143
<i>Şurəddin Məmmədli.</i>	"DƏDƏ-QORQUD"UN BORÇALI İZLƏRİNƏ DAİR	148
<i>Zəmfira Səferova.</i>	DƏDƏ QORQUDUN MUSIQİ DÜNYASI	151
<i>F.X.Xalıqzadə.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD"UN MUSIQİ SÖZLÜYÜ	160
<i>S.S.Dünyamalyeva.</i>	DƏDƏ QORQUD EPOSUNDA AZƏRBAYCAN MİLLİ GEYİMLƏRİNİN İZLƏRİ	169
<i>Ağamusa Axundov.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" AZƏRBAYCAN DİLİNİN QƏDİM ABİDƏSİ KİMİ	176
<i>Musa İsmayilov.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD"UN DİLİ DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİN İŞİĞİNDƏ	180
<i>Rəhilə Məhərrəmov.</i>	"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" DİLİNDƏ SÖZ YARADICILIĞI. (MORFOLOJİ ÜSUL)	187

<i>Sevil Mehdiyeva.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD" QƏDİM AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ ƏDƏBİ DİLİNİN ABİDƏSİDİR _____	192
<i>Məs'ud Mahmudov.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD" DASTANLARININ LİNQVO- STATİSTİK TƏHLİLİ: İLKİN NƏTİCƏLƏR _____	198
<i>Müseyyib Məmmədov.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD" DİLİNİN BƏ'Zİ ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ _____	203
<i>Əvəz Sadiqov.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD" VƏ AZƏRBAYCAN NƏSR DİLİ _____	208
<i>Afina Əlizadə.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD" DİLİNDƏ SAYLAR VƏ SAYLARLA BAĞLI SÖZLƏR _____	222
<i>Qara Məşədiyev.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD"DA AZƏRBAYCANIN PALEOTOPONİMLƏRİ _____	228
<i>Roza Eyvazova.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD"DA İŞLƏNƏN DÜGƏR, ARUZ, URUZ ADLARININ MƏ'NA XÜSUSİYYƏTLƏRİ _____	232
<i>Möhsün Nağısoylu.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD"DA İŞLƏNMİŞ BİR SÖZ HAQQINDA _____	237
<i>Seyfi Behbudov.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD"DA İSMİN HALLARININ MÜVAZİLİYİ _____	240
<i>İsmayıl Kazımov.</i>	MSXET (AXISQA) TÜRKLERİNİN DİLİ VƏ "KİTABI- DƏDƏ QORQUD"UN DİLİ ARASINDA UYGUNLUQLAR _____	242
<i>Kubra Quliyeva.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD"DA İŞLƏNƏN BƏ'Zİ FE'L- LƏRİN FORMA VƏ SEMANTİK İNKİŞAFI TARİXİNDƏN _____	245
<i>Aytən Aydınqızı.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD"DA FE'Lİ BAĞLAMA TƏR- KİBLƏRİNİN İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ _____	249
<i>Asif Hacıyev</i>	BİR DAHA "MARƏ//MƏRƏ" SÖZÜ HAĞĞINDA _____	255
<i>Gültəkin Hacıyeva.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD"UN DİLİNDƏ FE'LİN NÖVLƏRİ _____	261
<i>Aytən Hacıyeva.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD"UN DİLİNDƏ TİPOLOJİ SAPMALAR _____	266
<i>Vahid Zahidoglu.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD"UN LEKSİKASI HAQQINDA BƏ'Zİ QEYDLƏR _____	269
<i>İsmayıl Məmmədov.</i>	"KİTABI-DƏDƏ QORQUD" DASTANININ LÜĞƏT TƏRKİBİNDƏ ETNOQRAFİK LEKSİKANIN YERİ _____	284
<i>H. Həsənov.</i>	"DƏDƏ QORQUD" EPOSUNDA İŞLƏNƏN OMONİMLƏR SÖZLÜYÜ _____	288
<i>Yaşar Qarayev.</i>	ÜFÜQLƏR VÜS'ƏTLƏNİR. "KİTABI-DƏDƏ QORQUD"UN YUBİLEYİ (ZİRVƏ TOPLANTISI) QARŞISINDA BAKIDA KEÇİRİLƏN "DƏDƏ QORQUD - 1300" TƏDBİRLƏRİ _____	298

ƏDƏBİYYAT TÜRKO - ƏDƏBİYYAT
ATATÜRKE QƏDƏR

AZƏRBAYCAN ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

KİTABİ-DƏDƏ QORQUD

(Məqalələr toplusu)

BAKI - ELM - 1999

"Elm" RİPM-in mətbəəsində çap edilmişdir.

“Elm” RNPM-in direktoru: Ş. Alışanlı
Baş redaktoru: T. Kərimli
Nəşriyyat redaktoru F. Süleymanoğlu
Kompüter tərtibçisi: M. Məlikov
Texniki redaktoru: T. Ağayev

Yığılmağa verilmiş 03.06.1999. Çapa imzalanmış
24.08.1999. Formatı 70x100 ¹/₁₆. Həcmi 19.75 ç.v.
Tirajı 1000. Sifariş № 233 Qiyməti müqavilə ilə.

“Elm” RNPM-in mətbəəsində çap edilmişdir.

کتاب
دده قورقود

